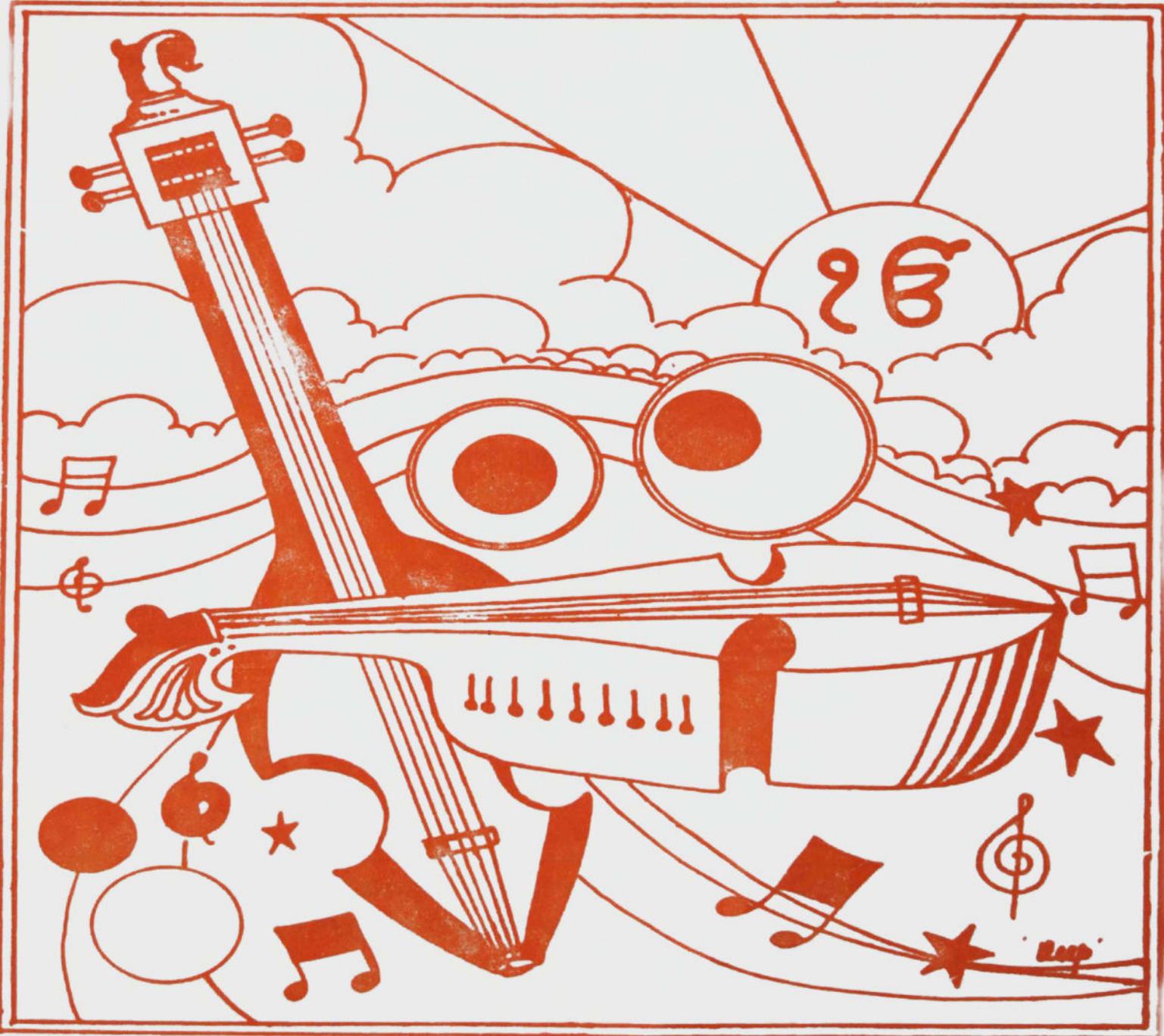

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਅੰਕ 7

ਸਾਲ ਪੰਜਵਾਂ

ਜੁਲਾਈ, 1993

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, 422 ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਫੋਨ : 24660

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਅੰਕ 7

ਸਾਲ ਪੰਜਵਾਂ

ਜੁਲਾਈ, 1993

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਡਾ. ਤਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਤਰਸੀ

ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੋਮਲ

ਸ੍ਰ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਚੋਪੜਾ

ਸ੍ਰ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੋ. ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਚਿੱਤਰਕਾਰ

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ,

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160 015

ਫੋਨ : 24660

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਇਕ ਕਾਪੀ 5 ਰੁਪਏ

ਦੇਸ਼ ਸਲਾਨਾ 50 ਰੁਪਏ

ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 500 ਰੁਪਏ

ਵਿਦੇਸ਼ ਸਲਾਨਾ 500 ਰੁਪਏ

ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 5000 ਰੁਪਏ

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਰਾਗ ਅਤੇ ਰਬਾਬ
—ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਤੁਲਸੀ	1
2. ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅਤੇ
ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ
—ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	6
3. ਨਵੇਂ ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ :
ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ	10
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਤੇ
ਕਾਵਿ ਦਾ ਸੰਜੋਗ
—ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ	14
5. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ	18
6. ਸੰਗੀਤ ਮੰਡਲ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ :
ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਉਸਤਾਦ	20
7. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ
ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਥਾਨ
—ਡਾ. ਗੀਤਾ ਪੰਤਲ	22
8. ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ
—ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	23
9. ਦੂਸਰੀ ਰੀਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ
—ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ	27

ਨੋਟ : ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4-8-90 ਮਿਤੀ 20-2-91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਰਾਗ ਅਤੇ ਰਬਾਬ

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਤੁਲਸੀ

ਇਹ ਸਮੱਸਤ ਸਿਰਜਨਾ, ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਕ ਅਨੰਤ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਗਤਿ-ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਕਸੁਰਤਾ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਰਾਗਆਤਮਿਕ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਦੀ ਟੁੱਟੀ ਨਹੀਂ, ਅਟੁੱਟ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਦੀ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ, ਅਰੋਕ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੰਤ ਚਾਲ ਦੀ ਲੈਅ ਕਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸੱਕੀ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਇਸ ਸੁਰ-ਤਾਲ-ਰਾਗ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਾਜ਼ ਨਹੀਂ, ਅਨੰਤ ਸਾਜ਼ ਹਨ। ਅਨੰਤ ਬਾਜੰਤ੍ਰੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਤਾਰਾਂ ਅਦਿਸ਼ਟ ਹਨ। ਜਿਸ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਜ਼, ਅਨੰਤ ਥਰਥਰਾਹਟ, ਤਰੰਗਨ ਅਥਵਾ ਕੰਮਪਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਜ਼, ਸਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਰਾਗ ਰੂਪ ਹੋ, ਅਨੰਤ ਸੁਰ-ਤਾਲ, ਅਨਹਦ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਗ ਦਾ ਰੂਪ ਅਥਵਾ ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰਾਗ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਰਾਗ ਦੇ ਸੂਖਸ਼ਮ ਰੂਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੰਤ ਚੁੱਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਅਗਾਧ ਚੁੱਪ ਵਿਚੋਂ ਰਾਗ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਬੈਖਰੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਹਿਓ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿ ਉੱਠਦੇ ਸਨ, "ਮਰਦਾਨਿਆ ਛੇੜ ਤਾਰ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ, ਨਾੜ ਨਾੜ, ਰੋਮ ਰੋਮ, ਰਾਗ ਰੂਪ ਹੋ ਤਰੰਗਿਤ ਹੋ ਉੱਠਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਰਾਗ ਦਾ ਸਾਜ਼ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਰਦਾਨਾ, ਰਬਾਬ ਦੀ ਤਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਦੈਵੀ ਤਾਰ ਨਾਲ ਸੁਰ ਕਰ, ਵਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੋਲ ਚੁੱਕਦੇ

"ਉਜਲ ਕੈਹਾਂ ਚਿਲਕਣਾ ਘੋਟਮਿ ਕਾਲੜੀ ਮਸੁ"

ਧੋਤਿਆ ਜੂਠ ਨ ਉਤਰੈ, ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਾਂ ਤਿਸਾ॥

ਇਹ ਦੈਵੀ ਬੋਲ, ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਮਰੁਮੀ, ਅਦਿਸ਼ਟ, ਪਰਾ-ਸਬੱਲ ਤੋਂ ਉਭਰੇ, ਪਸਚੰਤੀ ਅਤੇ ਮਧਮਾ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪਾਪੀ, ਅਪਰਾਧੀ, ਕਾਤਲ, ਠੱਗ, ਸਜਣ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉਘੜੀ। ਉਸਦੀ ਹੋਸ਼, ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ

ਆਈ, ਜਾਗੀ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਆਈ ਅਤੇ ਤੱਤ ਸੱਟ ਉਹ ਪਾਪੀ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਪੁਰ-ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਏ ਹੋਏ, ਰਾਗਆਤਮਕ (harmonious) ਲੈਅ ਵਿੱਚ ਗਾਏ ਰਾਗ-ਸੁਰ-ਤਾਲ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਾਰਜ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ

“ਦਇਆ ਕਪਾਹ, ਸੰਤੋਖ ਸੂਤੁ ਜਤ ਗੰਡੀ ਸਤਿ ਵਟ॥

ਇਹੁ ਜਨੇਉ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤਾ ਪਾਂਡੇ ਘਤ॥” (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੋਣਕਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਜ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਬੇਦੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਬੇਦੀ ਖਾਨਦਾਨ ਅਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਜਨੇਉ ਪੁਆਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕੱਠ ਅਤੇ ਜਸ਼ਨ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿੱਥੇ ਪੰਡਿਤ ਹਰਿਦਿਆਲ ਜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਲਿਆਦਾਂ ਗਿਆ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਹਰਿਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਬਾਂਹ ਚੁਕੀ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਾਗੇ ਦਾ ਜਨੇਉ ਪਕੜਿਆ ਅਤੇ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਰਾਂ-ਸਥੱਲ ਦੀ ਹਿਲਜੁਲ, ਅਸਾਧ ਚੁੱਪ ਵਿਚੋਂ, ਉੱਠੀ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਜੁਆਲਾ ਦੇ ਵਾਂਗ, ਉਪਰ ਨੂੰ ਆਈ ਅਤੇ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਰੀ, ਅੰਦੋਲਨ ਭਰੇ ਬੋਲ ਸੁਣਕੇ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਪਤਰੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਚੇਤੇ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਾਲੂ ਇਹ ਬਾਲਕ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਪੀਰ ਹੈ, ਪੈਗੰਬਰ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਧਾਗੇ ਦਾ ਜਨੇਉ ਨਹੀਂ ਪੁਆ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜੇ ਤਤ, ਧਰਤੀ-ਅਨੰਤ ਜੀਵਾਂ-ਜੰਤੂਆਂ, ਬ੍ਰਿਖਾਂ ਬੂਟਿਆਂ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲਿਆ, ਸਾਗਰਾਂ, ਅਨੰਤ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਝਖੜਾਂ, ਤੁਫਾਨਾਂ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਗਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਕਸ਼ਮ ਅਗਨੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਨਾਲ ਓਤ ਪੋਤ ਹੋਈ, ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ (harmony) ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਮੱਸਤ ਤੱਤ, ਸਭ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਸਾਰੇ ਦੇਵ-ਦਾਨਵ, ਧਰਮ ਰਾਜ, ਚਿਤ੍ਰ -ਗੁਪਤ, ਈਸਰ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇੰਦਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੰਤ ਦੇਵਤੇ, ਸਿੱਧ, ਪੀਰ, ਸਾਧੂ ਜਨ, ਜਤੀ, ਸਤੀ, ਸੰਤੋਖੀ, ਬੀਰ ਬਹਾਦੁਰ ਯੋਧੇ, ਅੰਡਜ, ਜੇਰਜ, ਸੇਤਜ, ਉਚਭੁਜ, ਆਦਿ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ (Languages), ਖੰਡ, ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਆਦਿ ਸਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜਿਸਨੇ, ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਗਾਂਦੇ ਸੁਨਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੀ ਉਸ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨਤਾ, ਸਮਰਥਾ ਆਦਿ ਦੇਖ ਦੇਖ ਵਿਸਮਾਦ ਹੋਇ ਹੋਇ ਕਹਿ ਉੱਠਦੇ:- “ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣੁ ਕਹਾ ਵਿਚਾਰ”

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀਕਾਰ॥

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥

(ਜਪੁਜੀ ਸਹਿਬ)

ਗੁਣਨਵਾਦਿ, ਵਡਿਆਈਆਂ ਗਾਉਣਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨੀ, ਇਹ ਇਕਸੁਰਤਾ (harmonious), ਇਕਸਾਰਤਾ (Unity) ਅੰਦਰ ਏਕਤਾ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕਸੁਰਤਾ ਰਾਗਆਤਮਿਕ ਗਾਇਣ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਰਾਗਆਤਮਿਕ ਚਾਲ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਹੋਇਆ ਤਾਂ 'ਨਾਦ' ਹੋਇਆ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪਸਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਰਾਗਆਤਮਿਕਤਾ ਇਕ ਸਹਜਿ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਰਾਗਆਤਮਿਕ ਤਾਲ-ਮੇਲ, ਸੁਰ-ਤਾਨ, ਸ਼ਬਦ-ਸੂਰਤਿ, ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੇ ਖੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਆਰ ਹੋਕੇ, ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ-ਅਨੰਤ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਪਰਾ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਖੁਦਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਸੱਦ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਜੁਆਬ ਰੂਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੁਆਬ ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਲੀਨਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਗਾਇਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਲੈਅ, ਰਾਗਾਤਮਿਕ ਤਾਨ ਸਿੱਧੀ ਰੂਹ ਅਥਵਾ ਧੁਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀ ਸੀ, ਜਗਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਖੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਉਡਾਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਜਗਮਗਾ ਉਠਦੀ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੱਦ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੱਥਰ, ਹਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮਾਰਨ ਆਏ ਆਪ ਮਰ ਗਏ। ਨਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜੀਉ ਪਏ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ- ਨ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ, ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਰਾਗ ਹੈ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੱਦ ਹੈ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬੋਲ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰੋਮ ਰੋਮ, ਲੂੰ, ਲੂੰ, ਰਾਗਾਤਮਿਕ ਤਾਨ ਵਿੱਚ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਰਬਾਬ ਸੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਰਬਾਬ ਤਾਂ ਮਾਇਆਵੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਰਬਾਬ ਵਿੱਚ, ਰੱਤ ਦੀ ਤਾਰ, ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਤਾਰ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤਾਰ, ਸੂਰਤਿ ਦੀ ਤਾਰ ਮਨ ਦੀ ਤਾਰ ਸੀ, ਚੇਤਨ ਦੀ ਤਾਰ ਸੀ, ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਤਾਰ ਇਹ ਸਤ ਤਾਰਾ ਸਾਜ਼ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਵੱਜ ਉੱਠਦਾ ਤਾਂ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬਾਗ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮੂਰਖ, ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਿਵਯ ਜੋਤਿ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵ, ਦੇਵਤੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਅਨੋਖਾ ਜਾਦੂ ਅਸਰ ਸੀ

ਸਾਦਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਰਾਗ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਉਮੈ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, ਵਾਹਵਾ ਸੁਣਨ ਲਈ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗ ਦੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਰਾਗ ਦੇ ਅਨੋਖੇ

ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੋਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਲੀਨਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸੱਤੇ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਵੱਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਕੇਵਲ ਕੰਠ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਚੌਤਰਫ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਬੋਲ ਉੱਠੇ:-

“ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਮੁਕਦੱਮਿ ਕੁਤੇ॥

ਜਾਏ ਜਗਾਇਨ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥”

ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪਾੜ ਖਾਣੇ ਜਾਨਵਰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਿਖਾਣੀ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰ ਜਾਨਵਰ ਕਹਿਣਾ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇ, ਉਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ- ਕੋਈ ਪੀਰ, ਕੋਈ ਪੈਗੰਬਰ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰ, ਕੋਈ ਗੁਰੂ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦੀ ਅਕਿਹ ਦਲੇਰੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਸਮੱਸਤ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਹੋਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ, “ਸੁਖਮਨੀ” ਅੰਦਰ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ:-

“ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਅਨਾਥ ਕਾ ਨਾਥ”

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਸਭ ਉਪਰ ਹਾਥ ” (ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ)

ਮਾਨਵਤਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਨਾਥ ਸੀ, ਬਿਹਬਲ ਸੀ, ਨਿਰਬਲ ਸੀ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਰਖਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਨਾਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਹਾਂ-ਬਲੀ ਹੱਥ ਰਖਿਆ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਪੰਡਤਾਂ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ:-

ਛੋਡੀ ਲੇ ਪਖੰਡਾ,

ਨਾਮ ਲਈਏ ਜਾਇ ਤਰੰਦਾ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰੇ ਨਿਵਾਜ॥

ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਣ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ॥

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰੇ ਨਾਦ॥

ਕੂੜੀ ਰਾਸ, ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰ॥

ਕੂੜ ਬੋਲ ਕਰੇ ਆਹਾਰ॥

ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰ॥

ਨਾਨਕ ਕੂੜ ਰਿਹਾ ਭਰਪੂਰ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪਖੰਡ ਕਰਨਾ, ਛੁਰੀ ਚਲਾਣੀ, (ਘਾਤ ਕਰਨਾ), ਕੂੜ ਬੋਲਨਾ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੇਸੁਰੇਪਨ, ਅਥਵਾ ਸੁਰਹੀਤਾ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਬੇਈਮਾਨੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਮੱਕਾਰੀ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ, ਬਦਮਾਸ਼ੀ, ਆਦਿ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਪਤਨ, ਦੀਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਬੇਸੁਰਤਾ, ਸੁਰਹੀਨਤਾ ਅਤੇ ਬੇਤਾਲਤਾ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਰਬਾਬ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੁਰਤਾ, ਇਕ ਸਾਰਤਾ, ਸੁਰੀਲਾਪਨ ਅਤੇ ਸਮੇਲਤਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ।।

ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਜੂਨ, 1993 ਅੰਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਭਾਵ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ:-

1. ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ 2. ਰਾਗ ਬੱਧ ਬਾਣੀ 3. ਰਾਗ ਰਹਿਤ ਬਾਣੀ

ਰਾਗ ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਪੁਜੀ, ਸੋਦਰੁ, ਸੋਪੁਰਖ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਿਤਨੇਮ ਵਜੋਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਅਜੇ ਵੀ ਨਿਤਨੇਮ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਜੇਹੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ: ਸਲੋਕ ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੋ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ, ਸਵੈਯੇ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਅਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ, ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਡਾ. ਧਰਮ ਪਾਲ ਮੈਣੀ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ (ਭਾਸ਼ਾ-ਸ਼ੈਲੀ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਭਾਗ ਰਾਗ ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਭਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਛੰਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ

ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ

ਸਨਾਤਨ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪਦੇ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਆਰਤੀ, ਅੰਜਲੀਆਂ, ਪੱਟੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਆਦਿ ਕੁਝ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਘੋੜੀਆਂ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਛੰਤ, ਬਾਰਹਮਾਹ, ਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੱਕੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਸਰਬਰੀਆਕੋਵ² ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿੱਖ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਰਤਾਰਾ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁੱਢਲੀ ਸੁਮੇਲ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਸੀ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਤਾਲ ਤੇ ਭਾਵਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕਈ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹਨ। ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬੜਾ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਗਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਇਹ ਕਾਵਿ ਗਾਉਂਦਿਆਂ-ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਰਾਗ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:-

ਮਾਝ ਰਾਗ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਰਾਗ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਗ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।³ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 'ਮਾਝਾਂ' ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਗਉੜੀ ਨੂੰ ਗਉੜ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੌੜ ਹਾਰ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਲੋਕ ਗੀਤ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।⁴ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਗੁਜਰੀ-- ਗੁਜਰਾਤ ਜਾਂ ਗੁਰਜਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ
ਸੋਰਠ-- ਸੋਰਠ ਜਾਂ ਸੁਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ
ਮਾਰੂ-- ਮਾਰੂ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ
ਕਾਨੜਾ-- ਕੰਨੜ ਦੇਸ਼ ਦਾ
ਤਿਲੰਗ-- ਤਿਲੰਗਾਨਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ

ਬੈਰਾੜੀ-- ਬੈਰਾੜ ਦੇਸ ਦਾ

ਟੋਡੀ-- ਟੋਡਾ ਜਾਤੀ ਦਾ

ਗੋਂਡ-- ਗੋਂਡਾ ਜਾਤੀ ਦਾ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਆਸਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਗ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਇੱਕ ਲੋਕ ਧੁਨ ਸੀ⁵।

ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਫਸਲ ਕੱਟਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਰਾਗ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਅੰਨ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ' ਦਾ ਰਾਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਾਗ ਵੀ ਲੋਕ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦੀ ਵੰਝਲੀ ਅਤੇ ਸਪੇਰਾ ਬੀਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਮਧੁਰ ਸੁਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।⁷ ਮਲਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਰਾਗ ਵੀ ਹੈ। ਸੋ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਲੋਕਿਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ। ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ⁸ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਿਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧੁਨਾਂ, ਤਰਜ਼ਾਂ, ਤਾਲ ਤੇ ਬਹਿਰਾਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਕਵੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਰਚੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ-ਕਾਫੀਆਂ, ਛੰਤ, ਆਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਵਾਰਾਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਬਿਰਹੜੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤਕ ਪੱਖ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਛੰਦ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ:-

ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਉਥੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਛੰਦ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਛੰਦਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਕਈ ਗਿਆਨੀ ਆਖਦੇ ਅਤੇ ਲਿਖਦੇ ਵੀ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਛੰਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।"⁹ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਛੰਦ ਦੀ ਨਹੀਂ ਅਥਵਾ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਤਰ ਬੱਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਕੱਥਨ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ। "ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ?"

ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਛੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣੀ ਭਾਰਤੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਜੇ ਕੁਝ ਭੇਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਛੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਤਾ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਸਾਡੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਸਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛੰਦ ਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ਛੰਦ ਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁੱਝ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲਈਆਂ ਹਨ।¹⁰ "ਡਾਕਟਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਗੁਰੂ ਕਵੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਲਈਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੰਦ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵਧੀਕ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਹੈ।"¹¹ "ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ"¹² ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕਤਾ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਛੰਦਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਛੰਦ ਕੇਵਲ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਦੇ ਆਸਰੇ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਕੱਸ ਕੇ ਗਿਣਿਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਦੋ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧ ਘਟ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਦਾ ਪੱਲਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ। ਨਾਲੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇਵਲ ਛੰਦ ਬੱਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੰਗੀਤ ਬੱਧ ਵੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਛੰਦ ਵਧੇਰੇ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ਗੁਣਗੁਣਾਏ ਤੇ ਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਾਵਿ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਛੰਦਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਧਰਮਪਾਲ ਮੈਣੀ (ਡਾ.), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਏਕ ਪਰਿਚਯ, ਪੰਨਾਂ 50
2. ਸਰਬਰੀਆਕੋਵ, "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਵਿਰਸਾ" ਪੰਨਾਂ 86
3. ਸੀਤਾ ਬਿਸ਼ਰਾਓ, "ਨਿਰਗੁਣ ਕਾਵਿਯ ਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਤਤਵ (ਅਣਛਪਿਆ ਥੀਸਿਸ) ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੰਨਾਂ 201
4. ਵਿਮਲਾ ਕਾਂਤ ਚੌਧਰੀ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕੋਸ਼ ਪੰਨਾਂ 10
5. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.) ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ ਪੰਨਾਂ 33
6. ਪ੍ਰਗਿਆਨਾ ਨੰਦ (ਸੁਆਮੀ) ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਕਾ ਰਾਗ 'ਪੰਨਸੀ' ਸੰਗੀਤ (ਮਾਸਿਕ) ਜਨਵਰੀ 1958 ਪੰਨਾਂ 3233
7. ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਰਤਨਾਵਲੀ ਪੰਨਾਂ 100
8. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਧ, ਲੋਕਯਾਨ ਤੇ ਮਧਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੰਨਾਂ 155
9. ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੂ ਛੰਦ ਦਿਵਾਕਰ ਪੰਨਾਂ 2526
10. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਪੰਨਾਂ 65
11. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਨਾਂ 142
12. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ ਪੰਨਾਂ 316

ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ : ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਰਦਮ ਖੇਜ਼ ਮਿੱਟੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ- ਸਿਰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨਿਧੜਕ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਅਨੇਕ ਸਾਜ਼ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਮੀਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਏਥੇ ਦੇ ਇਕ ਗੰਧਰਵ 'ਤੰਬੂਰ' ਨੇ ਤੰਬੂਰ ਜਾਂ ਤਾਨਪੂਰਾ ਬਣਾਇਆ, ਮਧਕਾਲ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਫਿਰੰਦਾ ਜੀ ਤੋਂ ਰਬਾਬ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ = ਉਸਤਾਦ ਮਮਣ ਖਾਂ ਨੇ ਸੁਰਸਾਗਰ, ਬੁੰਦੂ ਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਾਰੰਗੀ (ਜਿਹੜੀ ਅਜਕਲ ਕਰਾਚੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ) ਅਤੇ ਪਿਆਰਾਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਰ ਸ਼ਹਿਨਾਈ। ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਅੱਧ ਨਵਾਂ ਸਾਜ਼ ਈਜਾਦ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਸਮਝ ਲਓ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ, ਸ. ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਣ ਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚਿੱਟੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਆਪ ਰਾਮਗੜਿਆ ਬਰਾਂਦਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ ਅਤੇ ਮਠਾਰੂ ਗੋਤ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਚਸਮੋ ਚਿਰਾਗ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਲਗਨ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰੁਪਦੀਏ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਬਸੀਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੋ ਗਏ।

ਇਹ ਸਦੀ ਚੜਨ ਨਾਲ ਹਰਿਵਲਭ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੜਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ 1906 ਤੋਂ, ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ, ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀਰਕ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਤੜਕਸਾਰ ਉੱਠਦੇ, ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਪੇਲਦੇ, ਤੇਲ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਕੇ, ਨਹਾਉਂਦੇ ਧੌਂਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ (ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੇੜੇ) ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਮਾਸਟਰ ਨਾਥ ਨਾਲ ਜੰਜੀਰ-ਪਾ ਮੁਹਬੱਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਨਿਭਿਆ। ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਜਾਂ ਬੋਹਣ ਪੱਟੀਏ ਬਾਬਾ ਮਲੰਗ ਖਾਂ ਤਬਲਾ ਨਵਾਜ਼ ਦੀ ਮੁਹਬੱਤ ਦਾ ਸਦਕਾ (ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਥੇ ਹਿਕਮਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ) ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, 1918 ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸਾਜ਼ ਮੁਰਮੱਤ ਕਰਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ

ਰਹੇ, ਅਤੇ 1952 ਵਿਚ ਫਿਰ ਜਲੰਧਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਮੁਰਮੱਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੱਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਾਗਿਰਦ ਹਨ।

ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਛੈਲਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਾਗਦਾਰੀ, ਨੀਮ-ਕਲਾਸੀਕਲ ਅੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਚਯਤ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਚ ਬੜਾ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ ਉਸਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ, ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਐਚ.ਐਮ.ਵੀ. ਦੁਆਰਾ ਚੋਦਾਂ, ਪੰਦਰਾਂ ਤਵੇ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਵਾਏ ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਬੰਗਲਾ ਮਿਹਰ ਇਨਾਇਤ ਗੜੀ ਸ਼ਾਹੂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਾਂਭੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਹਲਕੇ ਫੁਲਕੇ ਅੰਗ ਦੇ ਹੀ ਗਾਣੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯੇ ਹੋਏ।

1940 ਦੇ ਨੇੜੇ—ਜਾਪਾਨੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨੂੰ ਟੈਸੋ ਕੋਟੋ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਖਿਲੋਣੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਸਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਟਾਈਪ ਦੇ ਪਰਦੇ ਲਗਾ ਕੇ, ਕਵਾਲਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਖਿਲੋਣੇ ਜਿਹੇ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਦੇ ਆਲਮ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਲਾ ਲਉ ਕਿ ਪਿਆਨੋ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਜਰਮਨ ਮਾਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਦੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 1943-44 ਵਿੱਚ "ਸੁਰ ਸੁਹਾਗ" ਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲੋਂ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਾਜ਼ ਈਜਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵੱਚਿਤ੍ਰ ਵੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਵੱਜਦਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸ: ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਾਂ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਿਆਲਾ ਗਏ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬੋਲਾ ਬਾਲਾ ਸੀ, ਆਪ ਉਥੇ ਉਥੇ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹਰ ਥਾਹੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਇਨਾਮ ਇਕਰਾਮ ਅਤੇ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਆਦਿ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ।

ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਸਟੇਸ਼ਨ 1937 ਵਿੱਚ ਖੁਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਰਾਣੀ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸੱਥਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੁਮਾਂ ਕੋਠੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਰ ਕਲਾਕਾਰ ਲਈ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਆਉ ਭਗਤ ਹੁੰਦੀ, ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਦਾ, ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਜੰਮਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਹਾਫਜ਼ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਰੋਦ ਨਵਾਜ਼ ਦਾ ਫਕੀਰਾਨਾਂ ਤਬੀਅਤ ਦਾ

ਮਾਲਿਕ ਭਰਾ ਛੰਨੂ ਖਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਕਈ ਰਿਆਸਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਿਆ, ਆਪ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਏਥੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਰਹਿੰਦਾ ਅਖੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕੋਲ ਮੇਰੀ ਤਬੀਅਤ ਹੀ ਬੜੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

1961 ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪ ਨੇ ਅਸਲੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੀਂ "ਮਧੂ ਵੀਣਾ" ਬਣਾਈ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਸਿਤਾਰ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੂੰਬਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਸ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਹੈ ਇਕ ਇਹ ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਿਤਾਰ ਅਤੇ ਸਰੋਦ ਵਾਦਯ ਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਐਨੀ ਉਪਜ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਮਾਹਿਰ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕੇ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਦਰ ਟੁਟੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂ ਬੇਸੁਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਾਜ਼, ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਤੋਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਸੂਝ ਦਾ ਹਰ ਥਾਂ ਲੋਹਾ ਮੰਨਵਾਇਆ। ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਚੋਗਾ ਕੁਰਤਾ ਅਤੇ ਚੂੜੀਦਾਰ ਪਜਾਮਾ ਪਹਿਨਦੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਠਾਠ ਬਾਠ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਰਿਵਲਭ ਸੰਗੀਤ ਕਾਨਫ਼ੈਂਸ ਦੇ ਆਪ ਸਦਾ ਇਕ ਬੜੇ ਵਡੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਚ ਇਸ ਦੇ ਉਹ ਸਿਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਦੇ ਕਹੇ ਸੁਣੇ ਦੀ ਹੀ ਸਦਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਛੰਨੂ ਖਾਂ ਵਰਗੇ ਮਲੰਗ ਤਬੀਅਤ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਅਪਣੇ ਕੁਝ ਰੀਕਾਰਡ ਭਰਵਾ ਗਏ। ਇਹ ਗਲ 1926 ਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਪ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਰੀਕਾਰਡ ਭਰਵਾਉਣ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ ਲੈ ਆਏ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਐਚ. ਐਮ. ਵੀ. ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਵਾ (ਨੰਬਰ P 17529) ਬੜੀ ਅਛੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਗੋਸ਼ਰੀ ਅਤੇ ਮਾਲਕੋਸ ਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਮਲਕਾਇ ਗਜ਼ਲ ਬੇਗਮ ਅਖਤਰ, ਜਿਹੜੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਲਖਨਊ ਅੰਗ ਦੀ ਠੁਮਰੀ ਹੀ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬਣੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਗ ਦੀ ਠੁਮਰੀ ਗਾਏ। ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਲਾਹ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਸਦਕਾ ਉਸਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਸਤਾਦ ਅਤਾ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੋੜ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਜਾ

ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਸਮਝਦੀ ਰਹੀ। ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਉਸ ਵਾਜੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੱਥ ਵੀ ਲਾ ਜਾਏ ਤੇ।

ਆਖਰ 10 ਅਪਰੈਲ, 1970 ਨੂੰ ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦੀ ਇਹ ਸ਼ਖਸੀਤ ਨਵੇਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਹੁਸਨਕਾਰ, ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਗਿਆ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ।

ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ ਮਰ ਗਿਆ,
ਕਾਰਵਾਂ ਸੱਭ, ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ।
ਕਹਿ ਦਿਉ, 'ਮਧਮ' ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ,
ਕਲਬ 'ਧੈਵਤ' ਕੱਟ ਕੇ
ਸੋਗਾਂ ਸੰਦੜੀ ਖਬਰ ਜਿਹੜੀ,
ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਰਟ ਕੇ,
ਗੰਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ,
ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਾਗਰ ਮਰ ਗਿਆ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਧੀ ਪ੍ਰੋ: ਸਰਵਜੀਤ ਕੌਰ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਰਵੀ ਸ਼ੰਕਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੈ, ਸਿਤਾਰ ਵਾਦਨ ਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਭਰਦੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਕੁ ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਖਿਤਾਬ ਹਾਸਲ ਕਰਤਾ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਛੀ ਸਿਤਾਰ ਵਜਾਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਬੇਨਿਆਜ਼ ਇਹ ਖੁਦਾਦਾਰ ਕਲਾਕਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖ- ਜਗਤ ਨੇ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਦਲੀਪ ਚੰਦਰ ਬੇਦੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਇਸ ਪੁਖਰਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਬਾਹਰਲੇ ਸਮੂਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਭਾ ਸੋਸਾਈਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵੋਤਮ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਰਾਟ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗ ਮੁਲ ਪਾਉਣ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸੰਜੋਗ

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਰਾਗ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਫਲ ਸੰਜੋਗ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਰਾਗ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸਫਲ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰਾਗ ਦਾ (1) ਰਸ, (2) ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ, (3) ਗਾਇਨ ਰੁਤ, (4) ਵਾਈਊ ਮੰਡਲ ਤੇ (5) ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਿਸਚਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਨੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਹਰ ਅੰਗ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਅਲੰਕਾਰ, ਛੰਦ, ਰਸ, ਮੰਡਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਚੋਣ, ਵਸਤੂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸਚਿਤ ਰਾਗ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਵਾਈਊ ਮੰਡਲ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੇ ਇਹ ਪਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ, ਤਦ ਕਵੀ ਰਾਗ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਫਲ ਸੰਜੋਗ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਵੀ ਇਸ ਕਲਾ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਕਰ ਸਕੇ ਹਨ।

ਇਹ ਰਾਗ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਬੜੀ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਹਰ ਪਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰ ਸਕਣੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ ਕਿ 'ਸੰਜੋਗ' ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਰਾਗ-ਕਾਵਿ ਸੰਜੋਗ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉਧਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਮੋਟੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਗ ਬਸੰਤ, ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਬਰਖਾ ਰੁਤ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਯੁਧ ਸਮੇਂ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਹੈ, ਆਦਿ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅੰਦਰ ਦਿਤੀ ਕੁਝ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖੋ।

ਰਾਗ ਬਸੰਤ

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰੂਪਕਾਂ, ਉਪਮਾਵਾਂ, ਰਸ ਆਦਿ ਨੂੰ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦਾ ਵਾਈਊ ਮੰਡਲ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵੇਖੋ !

ਮਾਹਾ ਮਾਹ ਮੁਮਾਰਖੀ, ਚੜਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤ॥

ਪਰਫੜੁ ਚਿਤ ਸਮਾਲਿ ਸੋਇ, ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦ॥॥॥

ਭੋਲਿਆ ਹਉਮੈ ਸੁਰਤਿ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਬੀਚਾਰਿ ਮਨ. ਗੁਣ ਵਿਚਿ ਗੁਣ ਲੈ ਸਾਰਿ ॥ 1॥ ਰਹਾਉ॥

ਕਰਮ ਪੇਡੁ. ਸਾਖਾ ਹਰੀ. ਧਰਮ ਫੁਲੁ. ਫਲੁ ਗਿਆਨੁ॥

ਪਤ ਪਰਾਪਤਿ. ਛਾਵ ਘਣੀ. ਚੂਕਾ ਮਨ ਅਭਿਆਨੁ॥

ਅਖੀ ਕੁਦਰਤਿ. ਕੰਨੀ ਬਾਣੀ. ਮੁਖਿ ਆਖਣੁ ਸਚੁ ਨਾਮੁ॥

ਪਤਿ ਕਾ ਧਨੁ ਪੂਰਾ ਹੋਆ. ਲਾਗਾ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥ 2॥

ਮਾਹਾ ਰੁਤੀ ਆਵਣਾ. ਵੇਖਹੁ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਹਰੇ ਨ ਸੂਕਹੀ. ਜਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥ 4॥ 1॥

'ਸਦਾ ਬਸੰਤ' 'ਹਰੇ ਨ ਸੂਕਹੀ' ਇਥੇ ਉਚਤਮ ਮਨੁਖੀ ਆਤਮਕ, ਸਰੀਰਕ ਸਮਾਜਕ, ਮਾਨਸਕ, ਰਾਜਸੀ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਸਦਾ ਬਸੰਤ' ਤੇ 'ਹਰੇ ਭਰੇ' ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ 'ਮਾਹਾ ਰੁਤੀ ਆਵਣਾ' ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਤਦ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜੇ 'ਪਰਫੁੜ ਚਿਤ' ਚਿਤ ਪਰਫੁਲਤ ਹੋਵੇ। ਚਿਤ ਤਦ ਪਰਫੁਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ 'ਪਰਫੁੜ ਚਿਤ ਸਮਾਲਿ ਸੋਇ, ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦ' ਕਰੀਏ। 'ਚਿਤ' ਬਿਛੁੜ ਹੈ ਜੇ 'ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦੁ' ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਰਾ ਭਰਾ, ਜਿਵੇਂ ਬਸੰਤ ਵਿਚ, ਹਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਚਿਤ-ਬਿਛੁੜ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ "ਕਰਮ ਪੇਡੁ, ਸਾਖਾ ਹਰੀ, ਧਰਮੁ ਫੁਲੁ ਫਲੁ ਗਿਆਨੁ। ਪਤ ਪਰਾਪਤਿ, ਛਾਵ ਘਣੀ," ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜੇ "ਹਉਮੈ ਸੁਰਤਿ ਵਿਸਾਰ" ਤੇ "ਚੂਕਾ ਮਨ ਅਭਿਆਮਨੁ" ਹੋਵੇ ਜੇ "ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦੁ" ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਰਾਗ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ 'ਬਸੰਤ' 'ਸਦਾ ਬਸੰਤ' ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ, 'ਚਿਤ' 'ਬਿਛੁੜ' ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ, 'ਧਰਮੁ' 'ਫੁਲੁ' ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ, 'ਗਿਆਨ' 'ਫਲੁ' ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ; 'ਕਰਮ' ਪੇਡੁ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਆਦਿ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਦਾ ਨਿਸਚਿਤ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਰਾਗ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਫਲ ਸੰਜੋਗ।

ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਦਾ ਇਹ ਹੈ:-

ਮਾਹਾ ਰੁਤੀ ਮਹਿ ਸਦ ਬਸੰਤ ॥ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਜੀਅ ਜੰਤੁ ॥

ਕਿਆ ਹਉ ਆਖਾ ਕਿਰਮ ਜੰਤੁ॥ ਤੇਰਾ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ਆਦਿ ਅੰਤੁ ॥

ਬਿਖੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਰਤਾਰਿ ਉਪਾਏ ॥ ਸੰਸਾਰ ਬਿਰਖ ਕਉ ਦੁਇ ਫਲ ਲਾਏ ॥
ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਕਰਾਏ ॥ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੈ ਖਵਾਏ ॥

ਇਸੇ ਰਾਗ ਦੇ ਹੋਰ ਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸਤਰਾਂ ਦੇਖੋ:

“ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਮਉਲਿਆ ਸਦ ਬਸੰਤ ॥ ਇਹੁ ਮਨੁ ਮਉਲਿਆ ਗਾਇ ਗੁਣ
ਗੋਬਿੰਦ ॥

“ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥ ਮਨੁ ਤਨੁ ਹਰਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ ॥
ਸਫਲਿਓ ਬਿਰਖੁ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰਿ ॥ ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਪਿਆਰਿ ॥
“ਬਨਸਪਤ ਮਉਲੀ ਚੜਿਆ ਬਸੰਤ ॥ ਇਹੁ ਮਨੁ ਮਉਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂ
ਸੰਗਿ ॥

“ਮਨਿ ਬਸੰਤੁ ਹਰੇ ਸਭਿ ਲੋਇ ॥ ਫਲਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥
“ਸਦਾ ਬਸੰਤੁ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੇ ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰਖੈ ਉਰਧਾਰੇ ॥
“ਮਨਿ ਬਸੰਤੁ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਤਨੁ ਬਿਰਖੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਫਲੁ ਪਾਏ ਸੋਇ ॥
“ਆਪ ਬਸੰਤ ਜਗਤੁ ਸਭੁ ਵਾੜੀ ॥ ਨਾਨਕ ਪੂਰੇ ਭਾਗਿ ਭਗਤਿ ਨਿਰਾਲੀ ॥
“ਮਨੁ ਤਨੁ ਤੇਰਾ ਹਰਿਆ ਹੋਵੈ, ਇਕੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਫਲੁ ਪਾਇ ॥

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਪਦੇ ਵਿਚ 'ਬਸੰਤ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਵੇ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਰੂਪਕਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਦਾ
ਦੇਖੋ। ਆਪ ਨੇ ਬਸੰਤ ਤੇ ਹੋਲੀ ਦੀ ਰੁਤ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੁ ਸੇਵਉ ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰ ॥ ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮੰਗਲਚਾਰ ॥
ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮਹਾ ਅਨੰਦ ॥ ਚਿੰਤ ਲਥੀ ਭੇਟੇ ਗੋਬਿੰਦ ॥
ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਸੰਤ ॥ ਗੁਨ ਗਾਏ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮੁ ਬੇਅੰਤ ॥ ॥ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਬਨੇ ਫਾਗ ॥ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ ॥
ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ ॥ ਰੰਗ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ ॥ 2 ॥

ਮਨੁ ਤਨੁ ਮਉਲਿਉ ਅਤਿ ਅਨੂਪ ॥ ਸੂਕੈ ਨਾਹੀ ਛਾਵ ਧੂਪ ॥
 ਸਗਲੀ ਰੂਤੀ ਹਰਿਆ ਹੋਇ ॥ ਸਦ ਬਸੰਤ ਗੁਰ ਮਿਲੇ ਦੇਵ ॥
 ਬਿਰਖੁ ਜਮਿਓ ਹੈ ਪਾਰਜਾਤ ॥ ਫੁਲ ਲਾਗੇ ਫਲ ਰਤਨ ਭਾਂਤਿ ॥
 ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਨੇ ਹਰਿ ਗੁਣਹ ਗਾਇ ॥ ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ॥
 4 ॥ 1 ॥

ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਦਾ ਵੇਖੋ:-

ਮਉਲੀ ਧਰਤੀ ਮਉਲਿਆ ਅਕਾਸੁ ॥
 ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਉਲਿਆ ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ॥ 1 ॥
 ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ ਅਨਤ ਭਾਇ ॥
 ਜਹ ਦੇਖਉ ਤਹ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ 1 ॥
 ਦੁਤੀਆ ਮਉਲੇ ਚਾਰਿ ਬੇਦ ॥ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮਉਲੀ ਸਿਉ ਕਤੇਬੁ ॥ 2 ॥
 ਸੰਕਰੁ ਮਉਲਿਓ ਜੋਗ ਧਿਆਨ ॥ ਕਬੀਰ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਸਮਾਨ ॥ 3 ॥ 1 ॥
 ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ ਵੇਖੋ:-
 ਕਤ ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰਿ ਲਾਗੇ ਰੰਗੁ ॥
 ਮੇਰਾ ਚਿਤੁ ਨ ਚਲੈ ਮਨੁ ਭਇਓ ਪੰਗੁ ॥ 1 ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨਿ ਭਈ ਉਮੰਗ ॥ ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਬਹੁ ਸੁਗੰਧ ॥
 ਪੂਜਨ ਚਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬਤਾਇਓ ਗੁਰ ਮਨ ਹੀ ਮਾਰਿ ॥ 1 ॥
 ਜਹਾ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ ॥ ਤੂ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ ॥
 ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ ॥ ਉਹਾਂ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾਂ ਨ ਹੋਇ ॥ 2 ॥

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ, ਪਰਤਖ ਹੈ, ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਹੈ। ਬੜੇ ਸਿਧੇ ਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਰਾਗ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਗੌਹਜ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦਾ ਸੁਝਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

(ਚਲਦਾ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1469ਈ. ਨੂੰ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ (ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ) ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਧੂਆਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਘੋਖਿਆ। ਵੀਹ ਬਾਈ ਵਰ੍ਹੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੰਕਾ, ਅਰਬ ਤੇ ਰੂਸ, ਚੀਨ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਜਿਸਦੇ-ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤੇ ਸਨ। ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਲੰਮਾ ਸਫਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਜਾ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ, ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ, ਅਥਾਹ ਲਗਨ ਤੇ ਅਣਥੱਕ ਘਾਲ ਦੀ ਟੋਹ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਆਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ, ਦੂਸਰੇ ਸਨ ਅਨੁਭਵੀ ਸੰਤ ਸਾਧੂ। ਆਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਸ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਤਾ। ਉਮਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਉਹ 15-20 ਵਰ੍ਹੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਇਹੋ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉ ਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੀ ਵਧੀਆ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਰਮ ਯੋਗ, ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ 964 ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਰਚਨਾਵਲੀ ਵਿਚ ਜਪੁ, ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ, ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ (ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਮਲੁਾਰ) ਛੰਤ ਤੇ ਸੋਲਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਆਨ ਦੇ ਮਥਾਜ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਤ ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁੰਤਤਰਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਫੁਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੀਵਨ-ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ ਭ੍ਰਮਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਿਛੋਂ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਹੋਇਆ। ਬਾਕੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਤੇ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਤਾ ਦੀ

ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜਾਨਸੀਨ ਟਿੱਕ ਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਲੜੀਬਧ ਨਿਰੰਤਰ ਅਗੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ, ਕੰਢੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) 22 ਸਤੰਬਰ 1539 ਈ: ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਈ ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਨਾਨਕ' ਛਾਪ ਵਰਤੀ ਹੈ ਉਥੇ, ਬਾਕੀ ਗੁਰੂਆਂ ਵੀ 'ਨਾਨਕ' ਛਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਮਹਲਾ 2,3,4,5, ਯਾ 9 ਲਿਖ ਕੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਹੜੇ ਜਾਨਸੀਨ ਦੀ ਹੈ। ਕਲਯ ਭਟ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਕਲਿ ਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ, ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ, ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਫੁਰਮਾਇਓ।

ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਲੇ (1390)

ਅਰਥਾਤ — ਹੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ! ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ (ਭੀ ਤੂ ਹੀ) ਸਮਰਥਾ ਵਾਲਾ ਹੈਚ ਤੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਖਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸਦਾ ਥਿਰ ਤੇ ਅੱਟਲ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਮੰਡਲ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਉਸਤਾਦ

ਤਾਲ ਦੀ ਕਮਾਲ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ। ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (ਤਬਲਾ ਉਸਤਾਦ) ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਅਤੇ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਚੋਟ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਟਲ ਅਕਾਲੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ 13 ਜੂਨ, 93 ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ, 1923 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲਲਿਆਣੀ, ਜਿਲ੍ਹਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮੇ। ਬਾਲ ਉਮਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। 10 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਮੰਦ ਕੋਕੋ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦੇਵ ਸਮਾਜ ਕਾਲਜ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ 'ਚ ਰਹੇ। ਤਬਲਾ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਇੰਦੋਰ ਵਿਖੇ ਉਸਤਾਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਬ ਘਰਾਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਕੀਤੀ। ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਕਰਕੇ 10 ਸਾਲ ਤੱਕ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖਿਆ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰ. ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਉਸਤਾਦ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਮਦਰਾਸ ਜਾ ਕੇ ਸੰਗੀਤ ਸੰਸਾਰ (ਜ਼ੈਮਿਨੀ ਪਿਕਚਰਜ਼ ਵਿਚ) ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਇਕ ਮੰਗਤਾ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਬਲਾ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਧੂਸੂਦਨ ਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮੰਗਤੇ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਫੀਸ ਦੇ ਕੇ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਅੱਜ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੈ।

ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ 1964 ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹਾਰੱਬੀ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ 1973 ਤੋਂ 1989 ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸੱਟਡੀ ਸਰਕਲ) ਵਿਚ ਤਬਲਾ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਸਨ। ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਅਕੈਡਮੀ, ਜਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਬਲਾ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।

ਕੋਮਲ ਰਿਹਦੇ, ਨਿਰਮਾਣ ਆਪੇ, ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਝ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਮਸਕੀਨ ਪਰ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖਿਆਰਥੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆਲੂ ਰਵਈਆ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮਹਾਨ

ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਦਲੀਪ ਚੰਦਰ ਬੇਦੀ, ਸ੍ਰ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਮਾਦਰੀ ਮਟੂ, ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਬਾਲੀ, ਮਦਨ ਲਾਲ ਬਾਲੀ, ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਭੂਤ, ਪੰਡਿਤ ਬਨਵਾਰੀ ਲਾਲ, ਸ੍ਰ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚਾਂਦ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ, ਸੁਮਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਲੜਕੇ ਸ੍ਰ. ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਦਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਾਮਾਦ ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਰਜਨਾਂ ਹੀ ਤਬਲਾ ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਹਨ।

ਸੱਚਮੁਚ ਅਜਿਹੇ ਸਮਰਪਿਤ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਘਾਲਨਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਣ ਯੋਗ ਹੈ।

(ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ)

ਪ੍ਰਧਾਨ, ਕੀਰਤਨ ਵਿਭਾਗ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸੱਟਡੀ ਸਰਕਲ

ਕੇਂਦਰੀ ਦਫਤਰ, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਐਕਸਫੈਨਸ਼ਨ

ਲੁਧਿਆਣਾ।

गुरु नानक देव जी द्वारा संगीतकारों का उत्थान

डा.गीता पैन्तल

गुरु जी ने संगीत को ही नया जीवन नहीं प्रदान किया, अपितु संगीत कारों को भी समाज से आदर कास्थान प्रदान किए जाने के लिये अवरुद्ध कपाट मुक्त कर दिए। इस काल में गाने-बजाने का कार्य 'मीरासी' जाति के लोग करते थे जो विद्वानों के मतानुसार प्रथमतः हिन्दू थे लेकिन मुस्लिम शासन स्थापित हो जाने के पश्चात धर्मपरिवर्तन के फलस्वरूप मुसलमान हो गये। इनके मुसलमान होने के मूल में दो ही कारणों की कल्पना की जा सकती है- एक तो आर्थिक विपन्नता और दूसरे मान-प्रतिष्ठा प्राप्त करने का लोभ। जब सभ्य समाज से संगीत-कला को हेय दृष्टि से देखा जाने लगा तो कलाकार समुदाय भी सभ्य समाज द्वारा उपेक्षित हुआ। संगीत-कला की लोकप्रियता में हास हो जाने के कारण इनका आर्थिक दृष्टि से विपन्न होना भी स्वाभाविक था। अस्तु, इन दोनों ही अभावों से त्राण पाने के लिए ही इस समुदाय ने अत्यधिक संख्या में प्रायः एक जुट होकर इस्लाम धर्म को स्वीकार कर लिया, ऐसा सोचना अनुचित न होगा।

गुरु नानक देव जी ने देखा कि संगीत की वास्तविक निधि इसी समुदाय के हाथ में है।

अस्तु, कीर्तन के प्रचार के लिये उन्होंने इनका सहयोग लेना उपयुक्त समझा। संयोग से मरदाना नामक एक भाग्यशाली मीरासी पर गुरु जी की कृपादृष्टि पड़ी जो मुसलमान भी होते हुए भी गुरु जी की श्रद्धा के रंग में रंग गया। मरदाना को साथ लेकर गुरु जी देश-विदेश के भ्रमण के लिए निकल पड़े। मरदाना रबाब बजाने में निपुण था। रबाब के सुरों पर गुरु जी और मरदाना हरिकीर्तन करते और श्रोताओं को आत्मविभोर कर देते। 1 राग और लय में बद्ध यह कीर्तन शीघ्र ही लोकप्रिय हो गया और इस प्रकार राग-संगीत समाज में प्रतिष्ठा प्राप्त करने लगा।

मरदाना एक तो मुसलमान था, दूसरे समाज से नीची समझी जाने वाली मीरासी जाति का था, लेकिन गुरु जी द्वारा अंगीकार कर लिए जाने पर समाज में उसकी प्रतिष्ठा को चार चांद लग गये और उसके साथ ही सम्पूर्ण मीरासी जाति सम्मान की दृष्टि से देखी जाने लगी। मरदाना अब केवल मरदाना नहीं रह गया, समाज उसे सम्मान देने के लिए 'भाई मरदाना' कहने लगा। देखा-देखी अन्य मीरासी भी कीर्तन गायन में प्रवृत्त हुए और इस प्रकार मुसलमान मीरासी जाति हरि कीर्तन द्वारा सभ्य समाज में समादृत हुई। गुरु नानक देव जी द्वारा संगीत का ही उत्थान नहीं हुआ, अपितु संगीतकारों का भी उत्थान हुआ, यह तथ्य स्वतः प्रमाणित हो जाता है।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਜਾਤੀ:- ਐਤਵ ਸਪੁੰਰਣ ਵਾਦੀ -ਰੇ

ਠਾਠ:- ਪੂਰਬੀ ਸੰਵਾਦੀ -ਪ

ਸਮਾਂ:- ਸਾਮ

ਆਰੋਹ:- ਸਾ ਰੇ ਮ' ਪਾ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹ:- ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ ਪਾ ਮ' ਗਾ ਰੇ ਸਾ

ਪਕੜ:- ਸਾ ਰੇ ਰੇ. ਸਾ. ਮ'. ਰੇ. ਮ'. ਪਾ. ਮ'. ਰੇ. ਗਾ. ਰੇ ਮ' ਗਾ ਰੇ. ਸਾ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ :- ਰੇ ਰੇ. ਪਾ. ਪਾ. ਮ' ਧੁ. ਪਾ. ਮ' ਗ ਰੇ. ਪ ਮ'. ਗ ਰੇ. ਗ ਰੇ ਸ
ਸ ਰੇ ਸ

ਅਲਾਪ: ਪਾ ਰੇ ਗਾ ਰੇ ਸਾ ਨੀ. ਸਾ. ਰੇ ਸਾ. ਮ' ਪਾ ਰੇ. ਮ' ਪ ਨੀ ਸਾਂ.

ਨੀ. ਧੁ. ਪਾ. ਮ' ਗਾ ਰੇ ਮ' ਪਾ ਰੇ ਗਾ. ਪਾ ਧੁ ਪਾ ਮ' ਪਾਨੀਸਾਂ

ਨੀ ਰੇਂ ਸਾਂ ਰੇਂ ਗਾਂ ਰੇਂ ਸਾਂ ਰੇਂ ਨੀ ਧੁ ਪਾ. ਮ' ਪਾ ਨੀ ਸਾਂ ਨੀ ਰੇਂ ਗਾਂ ਰੇਂ ਸਾਂ.

ਰੇਂ ਰੇਂ ਗਾਂ ਰੇਂ ਮ' ਪਾਂ ਰੇਂ ਸਾਂ. ਨੀ ਧੁ ਪਾ. ਮ'ਧੁਪਾ. ਪਾ ਰੇ ਗਾ

ਰੇ. ਸਾ ਰੇ. ਪਾ. ਮ' ਗਾ ਰੇ ਸਾ

ਤਬਲੇ ਦੇ ਬੋਲ:-

ਤਿੰ	ਤਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਤਿੰ	ਤਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ
0			1		2		0			1		2	
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
ਗਰੇ	ਗਾ	ਰੇ	ਸਾ	s	s	s	ਪਾ	ਪਾਮ'	ਧੁ	ਪਾ	s	s	s
ਹਰਿ	ਬਿ	ਨੁ	ਜੀ	s	ਉ	s	ਜਲਿ	ਬ	ਲਿ	ਜਾ	s	ਉ	s
ਪਾ	ਨੀ	s	ਧੁ	s	ਪਾ	s	ਮ'	s	ਧੁ	ਪਾ	s	s	s
ਮੈ	ਆ	ਪ	ਣਾ	s	ਗੁ	ਰੁ	ਪੂ	s	ਛਿ	ਦੇ	ਖਿ	ਆ	s
ਨੀ	s	s	ਧੁ	s	ਪਾ	s	ਰੇ	ਗਾ	ਰੇ	ਸਾ	s	s	s
ਅ	ਵ	ਰੁ	ਨਾ	s	ਹੀ	s	ਥਾ	s	s	ਉ	s	s	s

ਪਾ s ਮ' ਪਾ s ਨੀ s ਸਾਂ s ਰੇ ਸਾਂ s s s
 ਮੋ ਤੀ ਤ ਮੰ s ਦ ਰ ਉ s ਸ ਰ ਹਿ s s
 ਰੇ s s ਗਾਂ s ਰੇ ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ s ਪਾ s s s
 ਰਤ ਨੀ ਤ ਹੋ s ਹਿ ਜ ਤਾ s s ਉ s s s
 ਪਾ s ਮ' ਪਾ s ਨੀ s ਸਾਂ s ਰੇ ਸਾਂ s s s
 ਕਸ ਤੂ ਰਿ ਕੁੰ s ਗੂ s ਅ ਗ ਰਿ ਚੰ s ਦ ਨਿ
 ਰੇ s s ਗਾਂ s ਰੇ ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ s ਪਾ s s s
 ਲੀ s ਪਿ ਆ s ਵੈ s ਚਾ s s ਉ s ਮ ਤੁ
 ਨੀ s s ਧਾ s ਪਾ s ਪਮ' s ਧੁ ਪਾ s ਪਾ s
 ਦੇ s ਖਿ ਭੂ s ਲਾ s ਵੀs s ਸ ਰੈ s ਤੇ ਰਾ
 ਨੀ s s ਧਾ s ਪਾ s ਰੇ ਗਾ ਰੇ ਸਾ s s s
 ਚਿ ਤਿ ਨ ਆ s ਵੈ s ਨਾ s s ਉ s s s

ਮੋਤੀ³⁹ ਤ ਮੰਦਰ⁴⁰ ਉਸਰਹਿ⁴¹ ਰਤਨੀ⁴² ਤ ਹੋਹਿ ਜਤਾਉ⁴³

ਕਸੂਤਰਿ⁴⁴ ਕੁੰਗੂ⁴⁵ ਅਗਰਿ⁴⁶ ਚੰਦਨਿ⁴⁷ ਲੀਪਿ⁴⁸ ਆਵੈ⁴⁹ ਚਾਉ⁵⁰॥

ਮਤੁ⁵¹ ਦੇਖਿ⁵² ਭੂਲਾ⁵³ ਵੀਸਰੈ⁵⁴ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ⁵⁵ ਨ ਆਵੈ⁵⁶ ਨਾਉ॥1॥

Shall I have palaces⁴⁰, built⁴¹ of rubies³⁹, set with⁴³ gems⁴² and plastered⁴⁸ with musk⁴⁴, saffron⁴⁹ and saw dust of eagle⁴⁶ and sandal wood⁴⁷, by which yearning ambition⁵⁰ may arise⁴⁹ in the mind?

No, lest⁵¹ by seeing⁵² them, I may go astray⁵³, forget⁵⁴ Thee, O'God! and Thy Name may not enter⁵⁶ my heart⁵⁵

ਕੀ ਮੈਂ ਜਵਾਹਰਤਾ⁴² ਨਾਲ ਜਤਿਤ⁴³, ਲਾਲਾ³⁹ ਦੇ ਬਣੇ⁴¹ ਹੋਏ ਮਹਲ⁴⁰ ਜਿਹੜੇ ਕਸੂਤਰੀ⁴⁴ ਕੇਸਰ⁴⁶ ਅਤੇ ਚੋਆ⁴⁶ ਤੇ ਸੰਦਲ⁴⁷ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਬਰਾਦੇ ਨਾਲ ਲਿਪੇ⁴⁸ ਹੋਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤੀਬਰ ਉਮੰਗਾਂ⁵⁰ ਪੈਦਾ⁴⁹ ਕਰ ਦੇਣ, ਲੈ ਲਵਾਂ?

ਨਹੀਂ, ਕਿਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ⁵¹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ⁵² ਮੈਂ ਕੁਰਾਹੇ⁵³ ਪੈ ਜਾਵਾਂ। ਤੈਨੂੰ, ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਭੁੱਲ⁵⁴ ਜਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਮੇਰੇ ਦਿਲ⁵⁵ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼⁵⁶ ਨਾ ਕਰੇ।

ਹਰਿ ਬਿਨੁ³⁷ ਜੀਉ ਜਲਿ⁵⁸ ਬਲਿ ਜਾਉ॥

ਮੈ ਆਪਣਾ ਗੁਰੁ ਪੁਛਿ⁵⁹ ਦੇਖਿਆ⁶⁰ ਅਵਰੁ⁶¹ ਨਾਹੀ ਥਾਉ⁶²॥1॥ ਰਹਾਉ॥

Without⁵⁷ God my soul is scorched and burnt⁵⁸ down.

I am convinced after consulting⁵⁹ my Guru that there is no other⁶⁰ place⁶² (except God). Pause.

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਗੈਰ⁵⁷ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਸੁੱਕ ਸੜ ਜਾਂਦੀ⁵⁸ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰਕੇ⁵⁹ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ⁶⁰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਝੋਂ) ਕੋਈ ਹੋਰ⁶¹ ਜਗ੍ਹਾ⁶² ਨਹੀਂ। ਠਹਿਰਾਉ।

ਧਰਤੀ⁶³ ਤ ਹੀਰੇ ⁶⁴ਲਾਲ⁶⁸ ਜੜਤੀ ਪਲਘ ਲਾਲ ਜੜਾਉ⁶⁹॥

ਮੋਹਣੀ⁷⁰ ਮੁਖਿ⁷¹ ਮਣੀ⁷² ਸੋਹ⁷³ ਕਰੇ ⁷⁵ਰੰਗਿ⁷⁴ ਪਸਾਉ⁷⁶॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥2॥

Though the floor⁶³ be a mosaic⁶⁴ of diamonds⁶⁵ and rubies⁶⁶, the couch⁶⁷ be enchased⁶⁸ with gems⁶⁹ and a fascinating home⁷⁰ with emerald⁷² bedecked⁷³ face⁷¹ invites⁷⁵ me to the couch with love⁷⁴ and capturing jestures⁷⁶.

May it not be that on beholding them I may go amiss, forget Thee and remember not Thy Name.

ਭਾਵੇ ਫਰਸ਼⁶³ ਰਤਨਾ⁶⁴ ਤੇ ਜਵੇਹਰਾ⁶⁵ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਜੜਤ⁶⁸ ਹੋਵੇ। ਪਲੰਘ ⁶⁹ਪੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ⁷⁰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮਾਣਿਕ⁷¹ ਨਾਲ ਸਜਤ⁷³ ਚਿਹਰੇ⁷¹ ਵਾਲੀ ਦਿਲ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੂਰਾਂ-ਪਰੀ⁷⁰ ਪਿਆਰ⁷⁴ ਤੇ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆ⁷⁶ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਸੱਦੇ⁷⁶।

ਕਿਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਰਾਹੋ ਘੁਮ ਜਾਵਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਵਿਸਰ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਰਾਧਨ ਨਾ ਕਰਾਂ।

ਸਿਧੁ⁷⁷ ਹੋਵਾ⁷⁸ ਸਿਧਿ ਲਾਈ⁷⁹ ਰਿਧਿ⁸⁰ ਆਖਾ ਆਉ⁸¹॥

ਗੁਪਤੁ⁸² ਪਰਗਟੁ⁸³ ਹੋਇ ਬੈਸਾ⁸⁴ ਲੋਕੁ⁸⁵ ਰਾਖੈ ਭਾਉ⁸⁶॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੈਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ॥3॥

Becoming⁷⁷ man of occult power⁷⁸ Were I to work⁷⁹ miracles and command and⁸¹ wealth⁸²; were I to become⁸⁴

non-apparent⁸² and apparent at will, and thereby people⁸⁵ may have regard⁸⁶ for me; May it not be that on beholding them I may go amiss, forget Thee and remember not Thy Name.

ਕਰਾਮਾਤੀ ਬੰਦਾ⁷⁷ ਬਣ⁷⁸ ਜੇਕਰ ਮੈ ਕਰਾਮਾਤਾ ਕਰ⁷⁹ ਅਤੇ ਧਨ⁸⁰ ਸੰਪਦਾ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਹ ਸੱਦ ਲਵਾਂ⁸¹ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੈ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲੋਪ⁸² ਤੇ ਪਰਤੱਖ⁸³ ਹੋ ਜਾਵਾਂ⁸⁴, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਜਨਤਾ⁸⁵ ਮੇਰਾ ਆਦਰ⁸⁶ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰੇ। ਕਿਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਰਾਹੋਂ ਘੁਸ ਜਾਵਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਵਿਸਰ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਰਾਧਨ ਨਾ ਕਰਾਂ।

ਸੁਲਤਾਨ⁸⁸ ਹੋਵਾਂ⁸⁷ ਮੇਲਿ⁸⁹ ਲਸਕਰ⁹⁰ ਤਖਤਿ⁹¹ ਰਾਖਾ⁹² ਪਾਉ⁹³॥

ਹੁਕਮੁ⁹⁴ ਹਾਸਲ^{94*} ਕਰੀ ਬੈਠਾ⁹⁵ ਨਾਨਕਾ ਸਭ⁹⁶ ਵਾਉ⁹⁷॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ॥4॥1॥

Were I to become⁸⁷ an emperor⁸⁸ raise⁹⁰ a huge army⁹¹, set⁹³ my foot on the throne⁹³ and seated⁹⁵ on the thron, were I to issue commands⁹⁴ and collect⁹⁴ revenue; O, Nanak! all this is liable to pass away like a puff of wind⁹⁷ May it not be that on beholding them I may go amiss, forget Thee and remember not Thy Name.

ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ⁸⁸ ਹੋ ਜਾਵਾਂ⁸⁷ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾ⁹⁰ ਜਮ੍ਹਾਂ⁹¹ ਕਰ ਲਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ⁹² ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ⁹³ ਟਿਕਾ ਲਵਾਂ⁹⁴ ਤੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹਾਂ⁹⁵ ਹੋ ਨਾਨਕ! ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ⁹⁷ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਵਾਂਗ ਲੰਘ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਰਾਹੋਂ ਘੁਸ ਜਾਵਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਵਿਸਰ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਰਾਧਨ ਨਾ ਕਰਾਂ।

ਦੂਸਰੀ ਰੀਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ

ਤਬਲੇ ਦੇ ਬੋਲ:-

ਤਿੰ	ਤਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਤਿੰ	ਤਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ	ਧਿੰ	ਨਾ
0			1		2		0		1		2		
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
ਰੇ	ਪਾ	ਪਾ	ਮ'	ਪਾਧਾ	ਪਮ'	ਪਾ	ਮ'	ਗ	ਮੇ	ਗਾ	ਰੇ	ਰੇ	ਸਾ
ਪ੍ਰਾ	ਣੀ	ੜੁੰ	ਆ	ੜਇ	ਆ	ੜ	ਲਾ	ਹਾ	ੜ	ਲੈ	ੜ	ਣਿ	ੜ
ਸ	ਰੇ	ਰੇ	ਸ	ਨੀ	ਸ	ਸ	ਗ	ਗ	ਮ'	ਗ	ਰੇ	ਰੇ	ਸ
ਲ	ੜ	ਗਾ	ਕਿ	ੜ	ਤੁ	ਕੁ	ਫ	ੜ	ਕ	ਤੇ	ੜ	ੜਸ	ਭ
ਪ	ਪ	ਪ	ਮ'	ਪਧੁ	ਪਮ'	ਪਾ	ਮ'	ਗ	ਮ'	ਗ	ਰੇ	ਰੇ	ਸ
ਮੁ	ਕ	ਦੀ	ਚ	ੜੜ	ਲੀ	ੜ	ਰੈ	ੜ	ੜ	ਣਿ	ੜ	ੜ	ੜ
ਨ	ਧੁ	ਧੁ	ਪ	ਮ'	ਪ	ਪ	ਨ	ਸ	ਸ	ਰੇ	ਰੇ	ਸ	ੜ
ਭਲ	ਕੇ	ੜ	ਉ	ੜ	ਠ	ਪ	ਪੋ	ੜ	ਲੀ	ਐ	ੜ	ਵਿ	ਣੁ
ਰੇ	ਪ	ਪ	ਮ'	ਗ	ਗ	ਮ'	ਗ	ਰੇ	ਮ'	ਗ	ਰੇ	ਰੇ	ਸ
ਬੁ	ਝੇ	ੜ	ਮੁ	ਗ	ਧ	ਅ	ਜਾ	ੜ	ੜ	ਣਿ	ੜ	ੜ	ੜ
ਪਾ	ਮ'	ਗਾ	ਮ'	-	ਪਾ	-	ਨੀ	ਸਾ	-	-	-	-	-
ਸੇ	ਪ੍ਰ	ਭੁ	ਚਿ	ੜ	ਤ	ਨ	ਆ	ੜ	ੜ	ਇਉ	ੜ	ੜ	ੜ
ਨ	ਰੇ	-	ਸੰ	-	-	-	ਸੰ	ਨ	ਧੁ	ਪ	-	-	-
ਛੁ	ਟੈ	ੜ	ਗੀ	ੜ	ਬੇ	ੜ	ਬਾ	ੜ	ੜ	ਣਿ	ੜ	ੜ	ੜ
ਨ	ਰੇ	-	ਗੰ	ਗੰ	-	-	ਮ'	ਗੰ	ਗੰ	ਰੇ	-	ਸੰ	-
ਸਤਿ	ਗੁ	ਰ	ਸੇ	ੜ	ਤੀ	ੜ	ਚਿ	ਤੁ	ਲਾ	ਇ	ੜ	ੜ	ੜ
ਸੰ	ਨ	ਧੁ	ਪ	-	-	-	ਮ'	ਗ	ਮ'	ਗ	ਰੇ	ਸ	-
ਸ	ਦਾ	ਸ	ਦਾ	ੜ	ਰੰ	ਗ	ਮਾ	ੜ	ੜ	ਣਿ	ੜ	ੜ	ੜ

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ 5॥

Sri Rag, Fifth Guru.

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ।

ਭਲਕੇ⁸⁶ ਉਠਿ⁸⁷ ਪਪੋਲੀਐ⁸³ ਵਿਣੁ ਬੁਝੇ⁸⁹ ਮੁਗਧ⁹⁰ ਅਜਾਣਿ⁹¹ ॥

Arising⁸⁷ each day⁸⁶, the man cherishes⁸⁸ his body, but without understanding⁸⁹ the Lord, he is idiot⁹⁰ and ignorant⁹¹.

ਹਰ ਰੋਜ਼⁸⁶ ਉਠਕੇ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਦੇਹਿ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ-ਪੋਸਦਾ⁸⁸ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣ⁸⁹ ਦੇ ਬਾਝੋਂ ਉਹ ਬੁਧੂ⁹⁰ ਤੇ ਬੇ-ਸਮਝ⁹¹ ਹੈ।

ਸੋ⁹² ਪ੍ਰਭੂ ਚਿਤਿ⁹³ ਨ ਆਇਓ ਛੁਟੈਗੀ⁹⁴ ਬੇਬਾਣਿ⁹⁵ ॥

That Lord⁹² he remembers⁹³ not, (his body) shall be forsaken⁹⁴ in widerness⁹⁵.

ਉਸ ਸਾਹਿਬ⁹² ਨੂੰ ਉਹ ਚੇਤੇ⁹³ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ. (ਉਸ ਦੀ ਦੇਹਿ) ਉਜਾੜ⁹⁵ ਵਿਚ ਛੱਡ⁹⁴ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਤੀ⁹⁶ ਚਿਤੁ⁹⁷ ਲਾਇ⁹⁸ ਸਦਾ ਸਦਾ⁹⁹ ਰੰਗੁ¹⁰⁰ ਮਾਣਿ² ॥੧॥

Attach⁹⁸ the mind⁹⁷ with⁹⁶ the true Guru and enjoy² bliss¹⁰⁰ for ever and aye⁹⁹.

ਸੱਚੇ ਗੁਰਾਂ ਨਾਲ⁹⁶ ਆਪਣੇ ਮਨ⁹⁷ ਨੂੰ ਜੋੜ⁹⁸ ਅਤੇ ਸਦੀਵ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ⁹⁹ ਲਈ ਅਨੰਦ¹⁰⁰ ਲੁੱਟ²।

ਪ੍ਰਾਣੀ³ ਤੂੰ ਆਇਆ⁴ ਲਾਹਾ⁵ ਲੈਣਿ⁶ ॥

O' mortal³! thou came⁴ to earn⁶ profit⁵.

ਹੇ ਫਾਨੂ³ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਨਫਾ⁵ ਕਮਾਉਣ⁶ ਲਈ ਆਇਆ⁴ ਸੈਂ।

ਲਗਾ⁷ ਕਿਤੁ⁸ ਕੁਫਕਤੇ⁹ ਸਭ ਮੁਕਦੀ¹⁰ ਚਲੀ ਰੈਣਿ¹¹ ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥

With what⁸ useless tasks⁹ art thou engaged⁷? Thy entire Night¹¹ (life) is coming to an end¹⁰. Pause.

ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ⁸ ਫਜੂਲ⁹ ਕੰਮ ਨਾਲ ਰੁਝਿਆ⁷ ਹੈ? ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਜੀਵਨ-ਰਾਤ੍ਰੀ¹¹ ਖਤਮ¹⁰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਠਹਿਰਾਉ।

ਕੁਦਮੁ ਕਰੇ¹² ਪਸੁ¹³ ਪੰਖੀਆ¹⁴ ਦਿਸੈ¹⁵ ਨਾਹੀ ਕਾਲੁ¹⁶ ॥

ਓਤੈ¹⁷ ਸਾਥਿ¹⁸ ਮਨੁਖੁ¹⁹ ਹੈ ਫਾਥਾ²⁰ ਮਾਇਆ²¹ ਜਾਲੁ²² ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

The animals¹² and birds¹⁴ frisk¹² about and behold¹⁵ not death¹⁶.
 ਝੰਗਰ¹³ ਤੇ ਪੰਛੀ¹⁴ ਕੁੱਦਦੇ-ਟੱਪਦੇ¹² ਹਨ ਅਤੇ ਮੌਤ¹⁶ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ¹⁵।
 ਮੁਕਤੇ²³ ਸੇਈ²⁴ ਭਾਲੀਅਹਿ²⁵ ਜਿ²⁶ ਸਚਾ²⁷ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ²⁸ ॥2॥

With¹⁸ (like) them¹⁷ is also the man¹⁹ who is ensnared²⁰ in the
 net²² of mammon²¹. They alone²⁴ who²⁶ contemplate²⁸ over the
 True Name²⁷, are considered⁷⁵ to be emancipated²³.

ਉਨ੍ਹਾਂ¹⁷ ਦੇ ਨਾਲ¹⁸ ਦਾ (ਵਰਗ) ਹੀ ਮਾਣਸ¹⁹ ਹੈ ਜੋ ਮੋਹਨੀ²¹ ਦੇ ਫੰਧੇ²² ਵਿਚ
 ਫਸਿਆ²⁰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜੋ²⁹ ਘਰੁ³⁰ ਛਡਿ³¹ ਗਵਾਵਣਾ³² ਸੋ³³ ਲਗਾ³⁴ ਮਨ³⁵ ਮਾਹਿ³⁶ ॥

That²⁹ house³⁰ which is to be abandoned³¹ and vacated³² that
 is attached³⁴ to³⁵ the mind³⁶.

ਜਿਹੜੇ²³ ਸਚੇ ਨਾਮ²⁷ ਦੀ ਅਰਾਧਨ²⁸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ²⁴ ਹੀ ਬੰਦਖਲਾਸ²³ ਸਮਝੇ²⁶
 ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਥੈ ਜਾਇ³⁷ ਤੁਧੁ ਵਰਤਣਾ³⁸ ਤਿਸ ਕੀ ਚਿੰਤਾ³⁹ ਨਾਹਿ ॥

Thou hast no anxiety³⁹ regarding the one where thou hast to
 go³⁷ and dwell³⁸.

ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ³⁹ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਜਾ³⁷ ਕੇ ਤੂੰ ਰਹਿਣਾ³⁸ ਹੈ।

ਉਹ³³ ਗ੍ਰਹਿ³⁰ ਜਿਸ²⁹ ਨੂੰ ਤਿਆਗੁ³¹ ਕੇ ਖਾਲੀ³² ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਉਹ³³ ਮਨ³⁵
 ਨਾਲ³⁶ ਜੁੜਿਆ³⁴ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਫਾਥੇ⁴⁰ ਸੇਈ⁴¹ ਨਿਕਲੇ⁴² ਜਿ⁴³ ਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ⁴⁴ ਪਾਹਿ⁴⁵ ॥3॥

They⁴³, who⁴³ fall⁴⁵ at Guru's feet⁴⁴ are freed⁴² of the bondage⁴⁰.
 ਜਿਹੜੇ⁴³ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨੀ⁴⁴ ਪੈਦੇ⁴⁵ ਹਨ ਉਹ⁴¹ ਫਾਹੀ⁴⁰ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ⁴² ਪਾ ਸਕਦੇ
 ਹਨ।

ਕੋਈ ਰਖਿ⁴⁶ ਨ ਸਕਈ ਦੂਜਾ⁴⁷ ਕੇ ਨ ਦਿਖਾਇ⁴⁸ ॥ ਚਾਰੇ ਕੁੰਡਾ⁴⁹ ਭਾਲਿਕੈ⁵⁰ ਆਇ
 ਪਇਆ⁵¹ ਸਰਣਾਇ⁵² ॥

No one can save⁴³, without the Guru, I see⁴⁸ none else⁴⁷. I have
 searched⁵⁰ the four directions⁴⁹ and have come and entered⁵¹
 Guru's sanctuary⁸².

ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਾਝੋਂ ਕੋਈ ਬਚਾਅ⁴⁶ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ⁴⁷ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ⁴⁸। ਮੈਂ
ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ⁴⁹ ਖੋਜ-ਭਾਲ⁵⁰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਨਾਹ⁵² ਵਿਚ⁵¹ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ।
ਨਾਨਕ ਸਚੈ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ⁵³ ਡੁਬਦਾ⁵⁴ ਲਇਆ ਕਢਾਇ⁵⁵ ॥4॥3॥13॥

I was drowning⁵⁴ (but Guru), the True Kings⁵³, has saved⁵⁵ me,
O'Nanak!

ਮੈਂ ਡੁਬ⁵⁴ ਰਿਹਾ ਸਾਂ. (ਪਰ ਗੁਰੂ) ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ⁵³ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ⁵⁵ ਕਰ
ਦਿੱਤਾ ਹੈ. ਹੇ ਨਾਨਕ! *****